

УДК 22:14 (477) (092) Сковорода

СВЯТЕ ПИСЬМО ЯК ОБ'ЄКТ ФІЛОСОФСЬКО-РЕЛІГІЙНИХ РЕФЛЕКСІЙ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ

Ірина Пукас

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000, Україна, kafilos@franko.lviv.ua.*

Розглянуто біблійну проблематику в творчості Г. Сковороди, приділено увагу з'ясуванню джерела та специфіки інтерпретації мислителем старозавітних та новозавітних текстів. Зазначено, що Святе Письмо було одним із головних джерел філософсько-богословського вчення Г. Сковороди.

Ключові слова: символ, алегорична інтерпретація, емблема, символічний світ.

Пізнання і розуміння філософсько-богословського вчення Г. Сковороди нерозривно пов'язані з його ставленням до Святого Письма. У різні часи й епохи Біблія була об'єктом і предметом вивчення багатьох поколінь учених. Дослідники творчості українського мислителя також зверталися до проблеми ролі та вартості Святого Письма у його творах, осмислювали її в дусі конкретно-історичних вимог, потреб і відповідно до цього намагалися з'ясувати вплив цієї Книги на творчість Г. Сковороди. Але роль та значення Біблії у формуванні поглядів мислителя в українському сквородознавстві характеризували по-різному. Однак із певністю можна стверджувати лише те, що в дослідженнях філософії Г. Сковороди основною виступає думка, що Святе Письмо було наріжним каменем філософсько-релігійних рефлексій мислителя. Тому ця проблематика повинна й нині становити один із напрямів сквородознавства, а також потребує серйозних досліджень. Адже Книга Книг мала великий вплив на українського філософа, вона була завжди надзвичайним читанням для нього. Варто також зазначити, що роздуми Г. Сковороди у формі діалогів, притч, байок, віршів, листів – це осмислення істин Святого Письма, це назагал збір різних цитат з цієї Книги.

У статті йдеться про цілу сквородинівську біблійну проблематику: з'ясування об'єктивного ставлення Г. Сковороди до Біблії, а також визначення джерела та специфіки інтерпретації мислителем старозавітних та новозавітних текстів.

У своїй творчості Г. Сковорода займається алегоричною інтерпретацією Святого Письма: „Я в сей книжечкѣ представляю опыты, коим образом входитъ можно в точный сих книг разум” [9, с. 10]. Однак аналіз низки досліджень творчості мислителя, показує, що інтерпретація Святого Письма ним розуміється по-різному. Одні вчені, зокрема М. Краснюк, М. Гордієвський, О. Марченко, Л. Ушкалов вважають, що великий вплив на українського філософа мали Філон Олександрійський, Климент Олександрійський, Ориген, які за допомогою алого-

ричних пояснень намагалися збагнути внутрішній сенс Святого Письма. Такий погляд підтримує і Д. Чижевський, який вважає, що тлумачачи „символічно біблійні образи, Сковорода йде шляхом, яким ішли і деякі з отців церкви – Климент Олександрійський, Максим Ісповідник, Оріген і такий представник юдаїстично-платонічної філософії, як Філон” [11, с. 40]. В інших же сквородинівських дослідженнях (Т. Білич, М. Редько) інтерпретація мислителем тексту Святого Письма трактується як атеїзм. Важко погодитися з думкою Т. Білича який стверджує, що „Сковорода підкреслює безсилля Біблії символічною мовою розповісти людям про світобудову” [2, с. 79]. Навпаки, за Г. Сковородою, символи Біблії відкривають у звичайному людському розумі нетлінний розум, і мета цієї Книги полягає в тому, щоб навчити нас ушляхетнювати наше серце. Символи та негативне ставлення до „літери” Святого Письма були характерною ознакою саме при його алегоричному тлумаченні. І якраз для доби Бароко, представником якої і є український філософ, було характерне символічне, а не буквальне розуміння Святого Письма.

Інтерпретуючи Біблію, мислитель дотримується тверджень, відпрацьованих християнською традицією в Олександрійській екзегетичній школі. Через Псевдо Діонісія Ареопігита, Св. Максима Ісповідника та Йоана Дамаскина ці принципи ввійшли складовою частиною православного біблійного богослов'я. Тому сквородинівська критика Святого Письма не має нічого спільного з науково-раціоналістичною критикою протестантизму [6, с. 72]. Г. Сковорода ставиться до біблійних символів із властивим тільки йому раціоналізмом, і тоді символ для нього стає знаряддям внутрішнього пізнання Бога. Мислитель не прагне спроводити всю повноту об'явлень до якоїсь, навіть досконалої, але штучної схеми, так само як і не міряє пради Біблії раціоналістично-моральними критеріями.

При першій же зустрічі зі сквородинівськими текстами вражає багатство біблійних елементів, цитат. Можна сміливо сказати, що вся творчість українського філософа спирається на цю єдину Книгу Книг. Сковородинський „ерес” постає у формі любові до Святого Письма. Мислитель називає Біблію „облюбленицею”, яка заволоділа ним цілковито й задля якої він зрікся всіх своїх захоплень. Як зазначає дослідник Дмитро Багалій, „студії над Біблією були для Сковороди працею на все його життя, до неї йшло все його життя, до неї йшло все його філософське любомудріє: вона була для нього... головним джерелом пізнання, ... метою і засобом пізнання, вона сама істина, яку людина повинна в ній спізнавати розумом” [1, с. 435]. Але в історії християнства ми знаємо різні підходи до Святого Письма. Можна цим текстом молитися, можна його вивчати науково, можна його покірно слухати й виконувати його приписи, а також використовувати його текст як аргумент проти своїх супротивників або для підтвердження власної теорії. Український філософ використовує тексти Старого та Нового Завітів як істини, які або містять і подають правди, до яких мислитель хоче дійти сам, або які є вихідним пунктом його міркувань. Сковородинівська філософія не виростає з біблійної ментальності, але є спробою християнізації платонізму, або скоріше намаганням усунути протиставлення богослов'я і філософії. Як відомо, першим таку спробу

зробив Філон Олександрійський, який вважав, що грецька філософія не суперечить Святому Письму, оскільки як одна, так й інша мають своїм першоджерелом Божественний Логос. „Един Бог іудеев и языков, едина и премудрость”, – вважає також і Г. Сковорода. Але на відміну від своїх численних попередників, мислитель бачив у поганській філософії не лише передвісників Христа, а у своєму радикалізмі посунувся до ототожнення християнства з античною гнозою [10, с. 56–57].

Такий підхід до „безначальної істини” моделює відповідним чином і цілу сквородинівську герменевтику. Інтерпретація тексту „символічного світу” детермінується передовсім необхідністю узгодити античну міфологію та філософію з мудрістю Святого Письма. Для цього Г. Сковорода вдається до знаного ще в Олександрійській богословській школі методу – алегоричного тлумачення Біблії. Звідси виростає заперечення мислителем можливості біблійних чудес. На думку філософа, віра в чудеса є наслідком дослівного „плотського” розуміння Святого Письма. Позараціональне – те в Святому Письмі, що суперечить законам людського розуму чи природи, відкидається мислителем як таке, що взагалі не підлягає будь-якій інтерпретації. Фундаментальне для християн твердження, що „для Бога не має нічого неможливого” він теж переносить із матеріального в духовний світ. Абстрагуючись від префігуральної екзегези Святого Письма, філософ тим самим відмовляється від церковної традиції, тобто і католицької, і православної екзегези взагалі. Релігійне вільнодумство Г. Сковороди повинно було його спровадити на шлях раціоналістичної негачії цілого християнства, але якимось дивним чином він залишається, хоч і на самому пограниччі, але при християнстві. На думку В. Ерна, гетеродоксійні твердження мислителя закорінені в схильності його волі, а не в самих філософських підставах, тому цілість його вчення цілком міститься в рамках правовірної науки [3, с. 466]. Ще за життя Г. Сковороди лунали голоси протесту тих, хто не розумів його оригінальної інтерпретації Святого Письма. У відповідь на закиди своїх сучасників мандрівний філософ не „спалює за собою мостів”, але виявляє добру волю міститись у рамках ортодоксійної науки Церкви: „Многіе... не разумѣя меня или не хотя разумѣть, клеветают, якобы я отвергаю историю ветхаго и новаго завѣта, потому что признаю и исповѣдаю в оной духовной разум, чувствую богописанный закон и усматриваю сущаго сквозь буквальный смысл... Когда я хвалю доблесть воина, неустрашимость, мужество, храбрость его, то сим не уничтожаю нарядов его, ни оружия его. Наряд, убранство, оружие всина есть история, а разум и слава сей истории есть дух воина...дѣло его” [9, с. 468–469].

У всіх своїх творах Г. Сковорода виступає в ролі простодушного, покірного читача біблійного тексту. Але це ніяким чином не відображається на його підході до Святого Письма. Адже в мислителя спостерігаємо благоговійне ставлення до Книги Книг. Роздумуючи над текстами Біблії, філософ створює явні елементи рефлексії, не ідучи проти традиції християнського богослов'я. Але як ставився до Святого Письма Г. Сковорода, яке значення мало воно для нього і чим воно для нього є можна побачити, дослідивши й проаналізувавши його творчу спадщину.

Щоб відповісти на ці питання, мислитель пише три твори: „Жена Лотова” (1780), „Потоп Змінн” (1791) та „Израильській Змій” (1776). В інших своїх творах

філософ також часто повертається до біблійної проблематики. Отож, третім із трьох світів (макрокосмосу – Всесвіту та мікрокосмосу – людини) Г. Сковорода виокремлює символічний світ – Святе Письмо, через який можливим є досягнення невидимої натури (Бога): „Библиа есть символичный мир, затѣм что в ней собраны небесных, земных и преисподних тварей фигуры, дабы они были монументами, ведущими мысль нашу в понятие вѣчных натуры, утаенных в тлѣнной так, как рисунок в красках своих” [9, с. 137]. Через цей світ Господь являється людині, і оскільки Біблія є книжкою про Бога, а Бог – це начало всього існуючого, то вона є світом начала, в ній „сие истинное начало образуется и всѣм тѣм, что походило на начало” [9, с. 138]. Завдяки третьому символічному світові невидимий світ перетворюється на видимий і стає досяжним для сприйняття.

У свою чергу, як і кожний із сквородинівських світів, Святе Письмо має дві натури: видиму й невидиму. Відношення між першою і другою є таке саме, як між символом та сенсом, що його символ символізує. Таким чином, мислитель обстоює погляд на Святе Письмо як особливий світ символів, для досягнення якого потрібно вміти побачити за словесним знаком, який має тілесну, матеріальну природу, втаємничений, духовний, невидимий зміст. Книги Біблії переповнені різноманітними символами, і той, хто дивиться тільки на зовнішню їхню сторону, потрапляє, на думку Г. Сковороди, на невірну дорогу, і навпаки, найвеличніші й найглибші істини відкриваються зі сторінок Святого Письма для того, хто дивиться на них невидимим оком внутрішньої людини.

Інколи складається враження, що мислитель грішить неортодоксійністю у сприйнятті та інтерпретації Божого Об’явлення. Однак його „недовіра” далека від раціоналістичної критики Святого Письма. Ця Книга Книг для філософа залишається дійсним Божим Словом, реальним, а не метафоричним об’явленням Божого втілення. Тому Г. Сковорода ставить до Біблії як до Божої істини. Деколи він просто отожднює її з Богом: „Библиа есть мысли Божия, сие есть сердце вѣчное...” [8, с. 379]. Для раціоналістів найважливішим у Святому Письмі є питання про безсмертя душі, докази на існування Бога, чи обґрунтування можливості науково-природничого пізнання дійсності. Кожен із них відповідає на це по-своєму. Але український мислитель відхиляється від цих стежок і задає собі питання зовсім іншого характеру – питання, які виникають на основі його внутрішнього досвіду. Тому ставлення філософа до Святого Письма є загалом глибоко особисте, живе, любляче та ексклюзивне: „из самых младенческих лѣтъ тайная сила и маніе влечет мене к нравоучительным книгам, и я их паче всѣх люблю. Они врачуют и веселят мое сердце, а библию начал читать около тридцати лѣтъ рожденія моего. Но сія прекраснѣйшая для меня книга над всѣми моими любовницами верх одержала... и чувствую особливую мою к ней природу” [1, с. 377].

Однак, щоб зрозуміти краще сквородинівський символічний світ Біблії, потрібно розглянути, що розумів під основними елементами цього світу сам мислитель. Природу третього символічного світу Святого Письма виявляє символ, який і є основним типом знаку. Проте Г. Сковорода не залишив чітких й однозначних дефініцій символу, емблеми, ієрогліфа. У нього символи не ізольовані, а

зв'язані між собою, вони ж складають образи, утворюють невидиму Божу істину: „Символ составляется из фигур двоих или троих, означающих тлѣнь и вѣчность” [9, с. 19]. Звичайно, для українського філософа описані в Біблії образи є символічним, а не прямим відображенням світу. Головною фігурою, символом Святого Письма є Сонце, яке символізує Бога, а віце-фігури визначають основну фігуру. Таким чином, за Г. Сковородою, символи вказують на “таїнственне” значення, яке може бути протилежне до явного змісту. Вони допомагають людині пізнати справжній зміст Біблії.

Поряд із символами, на думку філософа, у Святому Письмі є емблеми. Для українського мислителя образ, який містить у собі таємницю, називається емблемою (по-грецьки “ἐμβλημα” означає “вставка”, “вкладка” [8, с. 378]. Аналіз філософсько-релігійної спадщини Г. Сковороди свідчить, що кожна біблійна фраза, біблійне ім'я, а також окремі епізоди з Біблії можуть переобразитися в емблему. Тому як підписи до емблем у своїй творчості мислитель використовує цитати зі Святого Письма, наприклад: „Иуда, сын Иаковль, вмѣсто льва, образом невидимаго царя и бога лежит, и посему-то написано: „Возлег почи, аки лев. Кто воздвигнет его?” [8, с. 124]. Тут він вживає фразу зі Старого Завіту – „лягає й спочиває мов той лев, мов та левиця, - хто ж бо його збудить?” [Чис. 24, 9]. Прикладом емблеми є також зображення грифа, снопа трави з написом, взятого зі Святого Письма двох – „всяке тіло – грав” [Іс. 40, 6; I Петр. 1, 24] та інші зображення.

Одним із елементів символічного світу Г. Сковороди є притча. Для мислителя притча, як і символ чи емблема, має подвійну природу: знак і значення. Знаком є події, зображення, а значенням – мораль притчі. Він бачить у притчі один зі шляхів пізнання Бога. Проте сам у своїй творчості рідко цитує та інтерпретує притчі. Частіше він бере з притч окремі символи: „Вспомни евангелскій маргарит. Вспомни обрѣтенную драхму. Вспомни освобождение, исцѣление” [8, с. 270]. Таким чином, „статичні символічні образні утворення є характерною особливістю стилю мислення мандрівного філософа. Символи та емблеми є важливими ланками в структурі його світогляду” [5, с. 203]. У Г. Сковороди, так само, як і в Платона, символи та емблеми мають самостійне значення і їх не можна перекласти на жодну іншу мову. Служать вони для вираження на зовні нашого внутрішнього досвіду. Мова інтелекту послуговується поняттями та схемами, які завжди розбивають та роздрібнюють наші цілісні пережиття. Для цього філософ використовує символи як природний виразник внутрішнього досвіду. Не буде перебільшенням сказати, що вся його філософсько-релігійна спадщина є глибоко символічна і в багатьох випадках, без врахування символізму як певного шифру, не відчитаємо його думок без спотворення.

Іншим елементом світу символів Святого Письма, за українським мислителем, є префігурація. Через старозавітні імена, події він намагається виявити внутрішній зв'язок Старого і Нового Завітів, проблематику закону та благодаті. Тому неодноразово у своїй творчості звертається до Старого Завіту. Особливо детально ця тема розвивається в діалозі „Симфонія, нареченная Книга Асхань о познаніи самого себе”. Однак філософ не розділяє Біблію окремо на Старий та Новий Завіт,

а бачить явну схожість між ними двома. Таким чином, Святе Письмо Г. Сковорода сприймає цілісно.

Розрізняє мислитель також фігури, які вирізьблювались на печатках, персях, посуді, на стінах храмів, і які називалися ієрогліфікою. Людей, які тлумачили ці фігури, філософ називає священноявителями, тайнознавцями.

У виробленні принципів алегорично-символічного тлумачення у ставленні до Святого Письма Г. Сковорода використовував також міфологію, пізньоелліністичну філософію, східнослов'янський фольклор, Книги Старого та Нового Завітів. Сковородинівський дослідник І. Іваньо у своїй праці „Філософія і стиль мислення Г. Сковорода” зазначає, що „символічний світ, за Сковородою, – це своєрідна енциклопедія морально-пізнавального досвіду людства, що складається з біблійно-міфологічних, фольклорно-народних та філософських уявлень” [4, с. 210].

Отже, символічний спосіб мислення був домінуючим у філософській творчості українського мислителя, він вважав, що бути пророком і філософом означає „прозрѣть сверх пустыни, сверх стихійной бражды нѣчто новое, нестарѣющееся, чудное и вѣчное, и сіе возвѣщать” [8, с. 367].

Але відносно кожної людини Святе Письмо різне: „Иным преклоняют ее к защищенію своих плотоугодій и со строптивым развращается во вред, выводят пророчества о временной пользѣ, о частных враках, о тлѣнных предметах, но окрест нечестивіи ходят” [8, с. 369]. Інші зовсім цю Книгу не розуміють: „Она с дураком дурна, а со преподобным преподобна” [8, с. 251]. „А каков есть сам, такова ему и біблія” – стверджує український мислитель [8, с. 119]. За твердженням Г.Сковорода, існують люди, які взагалі нездатні сприйняти спасенний зміст Біблії: „Нарцисс изрядная статуа и живая фигура чтущих библию, но одну в ней тлѣнь свою видящих, а не проницающих в сокровенное под тлѣнію” [8, с. 451–452].

Через те, що правильно зрозуміти Святе Письмо важко, Г. Сковорода й рекомендує обрати собі у цій справі наставника, проводиря. Цими наставниками мислитель називає Отців Церкви. „Посланник... есть тот, кто толкует к нравоученію, паче же к вѣрѣ, без коей и добродѣтель – не добродѣтель. Таковы суть: Василий Великій, Іоанн Златоустый, Григорій Назіанзын, Амвросій, Іероним, Августин, папа Григорій Великій и сим подобные” [9, с. 34]. Проте між наставником та учнем повинно бути взаєморозуміння.

Отже, Святе Письмо було одним із головних джерел творчості Г. Сковорода. Воно присутнє у всій його філософсько-релігійній спадщині. Все вчення українського мислителя наскрізно перейняте ідеями й символами Біблії, любителем і проповідником якого він був. Для українського філософа Святе Письмо – це символічний світ, який не можна сприймати буквально, бо тоді бачиться лише гірка, пуста, зовнішня оболонка. Символи цього світу потребують інтерпретації, яка у творчості Г. Сковорода порівнюється із вилущенням зерна з гіркої шкаралупи волоського горіха. І тільки після такого підходу до інтерпретації біблійних текстів „божіи слова тотчас перестали быть смертоносными и вредными, стали сладкими и цѣлительными душам” [9, с. 375].

1. *Багалій Д.* Український мандрований філософ Григорій Сковорода. – К.: Орій, 1992. – 472 с.
2. *Білич Т.* Світогляд Г. С. Сковороди. – К.: Видавництво Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка, 1957. – 112 с.
3. *Эри В.* Борьба за Логос. Г. Сковорода. Жизнь и учение. – М.: АСТ, 2000. – С. 333–589.
4. *Іваньо І.* Філософія і стиль мислення Г. Сковороди. – К.: Наукова думка, 1983. – 270 с.
5. *Кашуба М.* Світ символів і його значення в житті людини // Проблема людини в українській філософії XVI – XVIII ст. – Львів: Логос, 1998. – С. 203–214.
6. *Нічик В.* Проблема Бога і світу в творах Г. Сковороди // Сковорода. Григорій: Дослідження, розвідки, матеріали. – К.: Наукова думка, 1992. – С. 69–79.
7. *Святе Письмо / Переклад І. Хоменка.* – Рим: Б. в., 1993. – 1067 с.
8. *Сковорода Г.* Повне зібрання творів: У 2 т. – К.: Наукова думка. – 1973. – Т.1. – 531 с.
9. *Сковорода Г.* Повне зібрання творів: У 2 т. – К.: Наукова думка. – 1973. – Т.2. – 574 с.
10. *Ушкалов Л., Марченко О.* Нариси з філософії Григорія Сковороди. – Харків: Основа, 1993. – 152 с.
11. *Чижевський Д.* Нариси з історії філософії на Україні. – Нью-Йорк: Б. в., 1991. – 175 с.

HOLY SCRIPTURES AS THE OBJECT OF PHILOSOPHICAL-RELIGIOUS REFLECTIONS OF HRYHORIY SKOVORODA

Iryna Pukas

*Ivan Franko National University of L'viv, Universitets'ka Str., 1,
L'viv 79000, Ukraine, filos@franko.lviv.ua*

The Biblical heritage in the works of H. Skovoroda is considered in the article. The attention is given to the process of finding out the source and peculiarity of the interpretation by the thinker of the Old and New Testament's texts. It is being marked that the Holy Scriptures were one of the main sources of philosophical-theological teaching of H. Skovoroda.

Key words: symbol, allegoric interpretation, emblem, the world of symbol.

*Стаття надійшла до редакції 11.10.2004
Прийнята до друку 23. 05. 2005*